

Očinstvo

Povećano interesovanje za pitanje roditeljske uloge muškaraca, koje se pojavilo u akademskim diskursima i primenjenim istraživanjima u zemljama zapadne Evrope i severne Amerike, u najvećoj meri uzrokovano je promenama iz sfere porodičnog života u periodu tzv. kasne moderne. Trendovi povećanja broja razvoda, ponovljenih brakova, kohabitacija (sa decom), visokog učešća vanbračnog rađanja, znatnog povećanja učešća jednoroditeljskih porodica, usvajanja, broja neheteroseksualnih parova i porodica imali su, u sadejstvu sa promenama koje su se odigrale u javnoj sferi (ekonomije i politike), značajne posledice na partnerske odnose i roditeljske uloge u privatnoj sferi. Pomenute promene dovele su do neophodnosti preispitivanja važećih definicija pojma roditeljstva i posebno očeva kao roditelja. Pojam očinstva nije jednoznačan pojam kojim se imenuje krvna veza i/ili zajednički životni prostor roditelja i dece (Marsiglio, Day, Lamb 2000). Ovaj odnos je posredovan pravnom regulativom (npr. u slučajevima donacije semena biološki otac nema pravo na očinstvo) ali i društvenim i kulturnim normama (da li će se muškarac osećati ocem, preuzeti određene uloge i biti prihvaćen od strane društvenog okruženja kao otac – npr., u slučaju kada je u kohabitaciji sa ženom koja ima dete iz prethodne veze ili prethodnog braka).

Poslednja dva veka u Srbiji obeležena su procesima modernizacije, koji su doveli do urbanizacije, deagrarizacije, industrijalizacije i do značajnijeg uključivanja žena u ekonomski i društveni život, posebno nakon Drugog svetskog rata. U ovom periodu dolazi do izmeštanja velikog broja porodica iz njihovih širih tradicionalnih srodničkih mreža i, sledstveno tome, porodice i pojedinci se u većoj meri oslanjaju na sopstvene i sistemske resurse. Nuklearna porodica dobija na sve većem značaju, uz postepeno pojavljivanje novih porodičnih oblika, poput jednoroditeljskih porodica i porodica nevenčanih parova, kao i masovnog uključivanja žena u tržište rada tokom socijalističkog perioda. Sve ovo postepeno je vodilo ka nešto manjoj asimetriji u odnosima između supružnika u poređenju sa tradicionalnim društvom u prošlosti. Smanjivanje rodne asimetrije u privatnoj (domaćoj) sferi dovodilo je i do uključivanja očeva u život svoje dece i promene njihovih identiteta u skladu sa novim zahtevima partnerskog i porodičnog života.

Teorija resursa

Rad žena u javnoj sferi je s vremenom revalorizovan i u većini razvijenih društava danas načelno ne postoje razlike u tipu rada, prestižu i naknadama između muškaraca i žena. Prihodi koje žene ostvaruju na tržištu rada postaju osnov njihove samostalnosti, što im posledično omogućava i značajnije pregovaračke pozicije unutar domaćinstva i bračne/partnerske dijade – moć u mikrookruženju. U teoriji resursa (Coltrane, 2000; Knudsen, Waerness, 2008), autori polaze od pretpostavke da ukoliko ženi na raspolaganju stoji više resursa u vidu obrazovanja,

primanja ili oblika radnog angažmana, samim tim će one imati i više moći unutar domaćinstva i moći će da insistiraju na ravnomernijoj raspodeli kućnih i roditeljskih obaveza.¹ Procesi modernizacije su s vremenom dovodili do sve veće simetrije rodničkih odnosa u javnoj sferi, što je kao posledicu imalo postepene promene u istom pravcu u privatnoj sferi. Ravnomernija raspodela moći unutar domaćinstva prisutnija je u srednjim slojevima društva, odnosno u onima u kojima je garant društvenog statusa (visoko) obrazovanje, solidna zanimanja i natprosečni prihodi oba supružnika. Stoga je i očekivano da će u jednom društvu ravnomernija raspodela domaćih obaveza korelirati sa nivoom obrazovanja žene, visinom njenih prihoda i zaposlenošću. U sferi roditeljstva, kao i u ostalim sferama porodičnog života, raspodela obaveza oko dece će biti ravnopravnija, manje asimetrična i bez vrednosnih konotacija ili sa manje izraženim vrednosnim konotacijama koje su u vezi sa tipom aktivnosti u smislu više/manje vredno.

Polazna pretpostavka je da će aranžmani oko podele kućnih poslova zavisiti od procesa pregovaranja između partnera, procesa u osnovi određenog količinom resursa koje svaki supružnik poseduje. Ova perspektiva, kako to vidi sociološkinja Dž. Brajns, podrazumeva: „a) da su poslovi unutar domaćinstva izvor *potcenjivanja*, tegobna aktivnost za koju bi svako preplatio drugom da ih obavi, b) da je svaki aranžman koji partneri uspostave podložan promenama, c) da se prilagođavanja dešavaju prilično brzo i u skladu sa promenama u resursima bilo koje strane, i d) da postoje određeni resursi koje i suprug i supruga doživljavaju kao prihvatljive za proces pregovaranja“ (Brines, 1993: 307).

Teorija resursa se javlja u četiri oblika, i to kao: 1) teorija ekonomske razmene (*economic exchange*), 2) status na tržištu rada kao resurs, 3) obrazovanje kao resurs, i 4) teorija vremenskih okvira (*time availability*) (Coltrane, 2000; Knudsen, Waerness, 2008; Brines, 1993).

Sva četiri oblika objašnjenja su komplementarna i veoma često međusobno tesno povezana. Pa ipak, svaki od njih poseduje sopstvenu analitičku snagu, kao i empirijsko i teorijsko utemeljenje. U svakom slučaju, ove teorije počivaju na ispitivanju značaja posedovanja resursa u apsolutnom i u relativnom smislu. To znači da se ispituje odnos ukupne količine resursa koje poseduje supružnik (suprug ili supruga), ali i relativan odnos resursa između supružnika (koji može biti u korist muškarca, žene ili je izbalansiran) i stepena njegovog/njenog angažovanja u poslovima domaćinstva i oko dece.

Prvi teorijski model (*teorija ekonomske razmene*) počiva na značaju koji prihodi supružnika igraju u raspodeli obaveza u domaćinstvu. Osnovni model koji zagovara Brajns (1993, 1994) jeste direktna veza između resursa – u ovom slučaju novca, odnosno prihoda – i količine moći koju supružnik poseduje. Ovu teoriju ekonomske razmene autorka zasniva na tržišnoj logici razmene i proširuje je proučavajući posebno one odnose u kojima je jedan od supružnika ekonomski zavisn. Rezultati njene analize pokazuju da žene koje su ekonomski zavisne, odnosno ne rade i ne ostvaruju prihode, imaju drastično veći angažman unutar domaćinstva od žena koje su ekonomski manje zavisne ili imaju iste prihode kao i njihovi supružnici. Druga istraživanja takođe potvrđuju tezu da sa višim prihodima supruge korelira

¹ U Srbiji je M. Babović (2009b) upotrebila teoriju resursa kao jedan od oblika objašnjenja rodne podele kućnog rada.

manje radnih sati unutar domaćinstva i oko dece (Mannin, Deutch, 2007; Bianchi, et al. 2000). Jedno od objašnjenja predlaže R. Gupta, ekspertkinja i istraživačica rodni odnosa moći, nudeći tezu o *transakcionim troškovima* po kojoj žena sa više zarađenog novca može da plati pomoć, kupuje gotovu hranu i na taj način *otkupi* slobodno vreme (Gupta 2006). Kada je reč o muškarcima, rezultati su drugačiji: sa relativnim rastom prihoda (u odnosu na suprugu) učešće muškarca u kućnim poslovima se ne smanjuje, već se povećava (Brines 1993, 1994; Greenstein, 2000). Objašnjenje za ovakvu vezu može biti posredovanje obrazovanja kao uslova koji muškarcu omogućuje više prihode, ali i kao osnov višeg kulturnog kapitala i vrednosti rodne ravnopravnosti koje utiču da se muškarac uključi u kućne poslove na višem nivou. Kada je žena u potpunosti finansijski zavisna, ona obavlja veći deo poslova; asimetrija je najmanja kada supružnici imaju slične prihode, a najveća kada je muškarac finansijski zavisn od svoje supruge. Prethodni zaključci upućuju na to da se ne radi o lineranom trendu, već o krivi raspodele kućnih poslova u odnosu na ravnotežu prihoda između supružnika. Kako raste relativno učešće supruge u ukupnim prihodima, opada njen anagažman u domaćim poslovima. To se dešava samo do određene mere (koja predstavlja granicu ukoliko žena doprinosi sa više od 51% kućnog budžeta), jer, kako autori ukazuju (Bittman et al, 2003), nakon toga žena ponovo preuzima veći deo kućnih obaveza. Do sličnih rezultata dolazi i V. Dž. Tičenor (1999), američka sociološkinja, a slični se pominju i u poznatoj studiji A. Hoščajlda (1989). Autorka Tičenor je sprovedla kvalitativno istraživanje parova u kojima suprug zarađuje više od supruge ili u potpunosti pokriva budžet kuće, ali istovremeno obavlja većinu kućnih poslova. Rezultati ukazuju da materijalni doprinos domaćinstvu ovih žena nema isto značenje kao kada je u pitanju doprinos muškarca jer su njene uloge i dalje uloge supruge i majke, a ne uloga hranioca porodice.

Primena teorije resursa samo je delimično opravdana kada je reč o pomenutim rezultatima koji govore da se odnosi supružnika definišu u okvirima koji prevazilaze domen puke ekonomske razmene, dok rodni identitet supružnika umnogome definiše uspostavljanje njihovih identiteta/uloga. Zbog toga autori uvode proširenje područja objašnjenja izvan ekonomske razmene (Evertsson, Nermo 2004; Evertsson, Nermo 2007). U model objašnjenja uvode pitanje (rodnog) identiteta kao činioca kojim mogu da se objasne navedene varijacije.

Prikazani rezultati su u skladu i sa drugim istraživanjima (v. Coltrane, 2000; Lachance-Grzela, Bouchard, 2010), koja pokazuju da je asimetrija u raspodeli poslova najmanja onda kada postoji egalitarnost u prihodima; i u slučaju kada suprug zarađuje više i onda kada zarađuje manje od supruge, raspodela poslova ide na štetu žene.

Drugi okvir teorije resursa (*status na tržištu rada kao resurs*) funkcioniše kao dopuna prvom i polazi od značaja pozicije u hijerarhiji zanimanja koje supružnici zauzimaju (kao i relativne razlike između njih). Nekoliko istraživanja je prepoznalo samostalne efekte zanimanja na raspodelu kućnih obaveza (Pittman, Blanchard 1996; Brayfield, 1992; Kroska, 2004). Prema nalazima istraživanja sprovedenog u Kanadi, ukoliko se žena nalazi na višoj poziciji u hijerarhiji zanimanja, kao i ukoliko je značajnije pozicionirana od svog supruge, utoliko je verovatnije da će manje biti uključena u poslove oko kuće (mada su ovi efekti prilično mali) (Brayfield, 1992). Poput ovog, istraživanje sprovedeno u SAD (Kroska 2004) pokazuje da je slična situacija i sa pozicijom supruge, s tom razlikom što muškarci na najvišim upravljačkim pozicijama u nešto većoj meri učestvuju u kućnim poslovima u odnosu na ostale muškarce. Ova

veza između zanimanja supružnika je u različitim istraživanjima pokazala različite rezultate, što može biti rezultat razlika u proučavanom kontekstu i operacionalizaciji. S tim u vezi, istraživanje u Švedskoj pokazuje da pozicija na tržištu rada majke ne utiče na nivo participacije njenog supruga u poslovima vezanim za domaćinstvo i oko dece (Kitterod, Pettersen, 2006).

Treći okvir teorije resursa (*obrazovanje kao resurs*) pretpostavlja da postoji veza između nivoa obrazovanja supružnika i stepena učestvovanja u kućnim poslovima. Obrazovanje se javlja u tumačenjima i kao resurs i kao uzrok liberalnije ideološke orijentacije koja vodi egalitarinijoj podeli rada (Evertsson, Neramo 2007). Ukoliko se posmatraju direktni efekti obrazovanja supruge, sa visinom obrazovanja najčešće korelira niže učešće žene u kućnim poslovima. Na ovom nivou obrazovanje predstavlja resurs koji daje izvesnu moć ženi i omogućuje joj bolju pozicioniranost na tržištu rada. Kod muškaraca je zabeležen suprotan trend jer više obrazovanje implicira veću uključenost u obaveze oko domaćinstva (ovaj rezultat direktno je suprotan teoriji resursa). Na ovom nivou, najčešće se u objašnjenje uključuje teorija rodne ideologije (Coltrane, Ishii Kuntz, 1992; Ross, 1987). Naime, iako postoji korelacija obrazovanja i prihoda supruge, ova dva resursa povezana su sa angažovanjem u domaćim poslovima na različite načine – obrazovanje direktno, a primanja inverzno (Hardesty, Bokemier, 1989; Ross, 1987).

Kao poseban oblik objašnjenja funkcioniše i teorija vremenskih okvira (*time availability*) supružnika. U njoj se polazi od pretpostavke da će više vremena obavezama u kući (i oko dece istovremeno) posvećivati onaj supružnik koji manje vremena provodi na poslu (ili uopšte ne radi) (Parkman, 2004; Davis, Greenstein, 2004; Fuwa, 2004; Bianchi et. al, 2000; Kroska, 2004; Presser, 1994). Sama teorija je u bliskoj vezi sa teorijom resursa jer podrazumeva da će nezaposlene žene imati više slobodnog vremena, kao i da će one koje rade skraćeno radno vreme (ili kraće od svojih supruge) imati nešto više slobodnog vremena, ali i verovatno manje resursa (u vidu prihoda). Veza može biti i indirektna: ukoliko je supruge više na poslu, utoliko će muškarac više vremena posvećivati obavezama oko dece (Deutch, Lussier, Servis, 1993; Kroska, 2004; Hardesty, Bokemier, 1989). Iako veza postoji, istraživanje u Švedskoj (Kitterod, Pettersen, 2006) pokazuje da ona ne mora biti linearna, odnosno da će se muškarci češće uključivati u kućne poslove ukoliko njihova supruge radi duže, ali samo do određene granice; ukoliko žena radi i preko ove granice (preko 35 sati nedeljno), onda on ove poslove prebacuje ili na samu supruge ili češće na treće lice koje je plaćeno. Na ovaj način se zapravo reprodukuje tradicionalni obrazac po kojem je osnovna briga o kući i deci *ženin posao*. Tome doprinosi i činjenica da se, pod uticajem modernizacijskih efekata, muškarac javlja prvenstveno kao pomažući član; on je spreman da učestvuje do određene mere, i to onda kada je neophodno da dođe do izbora supruge da li će redukovati svoj angažman na poslu ili će *otkupiti* svoju karijeru i slobodno vreme. Međutim, iako navedena israživanja pokazuju da postoji veza između broja sati provedenih na poslu i broja sati rada u kući, ova veza objašnjava tek mali deo varijabiliteta (Greenstein, 2000: 323).

Ovi pristupi ipak nisu ostali bez kritika. Iako je moguće empirijski utvrditi da sa zaposlenjem i/ili povećanjem prihoda i radnih sati žene raste učešće muškarca u kućnim poslovima, to i dalje nužno ne znači da se radi o promeni ideologije ili moći u rodnom odnosima u domaćinstvu (Sullivan, 2004: 211). Upravo zato sistem značenja koji strukturise aktivnosti i

vrednuje svaku od njih jeste nezaobilazan okvir objašnjenja varijacija u praksama unutar domaćinstva.

Patrijarhat kao kontekst za ostvarenje rodni uloga

Kontekst u kom se ostvaruju rodne uloge nije vrednosno neutralan. Društvene nejednakosti rodni uloga se najčešće izražavaju kroz pojam patrijarhata. **Patrijarhat** je pojam koji se odnosi na sistem društvenih odnosa u kojima muškarci dominiraju nad ženama i eksploatišu njihov rad u privatnoj i javnoj sferi. Ovi odnosi sistematski prožimaju šest društvenih struktura: proizvodnju, raspodelu, odnose u državi, nasilje, seksualnost i kulturne institucije (Walby, 1991: 20–21).

Silvija Volbi razlikuje dva oblika patrijarhata – privatni i javni, a oba posmatra kroz dve ravni – dijahronijsku i sinhronijsku. U istorijskoj ravni, privatni patrijarhat XIX veka prethodi javnom patrijarhatu XX veka i podrazumeva odnose moći unutar domaćinstva. On počiva na isključivanju žena iz javne sfere (privrede i ekonomije) i na eksproprijaciji rezultata ženskog rada od strane muškaraca/domaćina. Javni patrijarhat počiva na segregaciji radne snage na osnovu pola i dominacije muškaraca. Eksproprijacija rezultata rada žena je ovde kolektivna i garantovana tržištem i/ili državom. Autorka ne podrazumeva postojanje radikalnog reza između dve pomenute faze, već pre dominaciju jednog oblika, dok većina osobina iz prethodne faze u manjem ili većem obimu opstaje i dalje (Walby, 1991: 23–24). Iako su u drugoj polovini dvadesetog veka zabeleženi koraci ka većoj simetriji u javnoj i privatnoj sferi, odnosi između muškaraca i žena su još uvek na putu ka jednakosti, a koliko su od nje udaljeni, razlikuje se od društva do društva. Iz ove perspektive ključni činilac kojim se objašnjavaju rodne uloge (njihova (a)simetričnost) nije nivo resursa kojim raspolažu ni pojedinac niti specifični društveni odnosi već vrednosne orijentacije na nivou pojedinca i čitavog društva. U društvima kod kojih je veoma zastupljena patrijarhalna i autoritarna vrednosne orijentacije, rodne uloge ostaju asimetrične, čak i onda kada se povećavaju resursi kojima žena raspolaže.²

Iako postoji više pokušaja objašnjenja dominacije muškaraca nad ženama kroz istoriju, analitički je interesantan način koji razvija Burdije na osnovu svojih već klasičnih pojmova – *habitus*, *polje*, *ekonomski*, *socijalni*, *kulturni* i *simbolički kapital*. Za Burdijea, *polje* je područje društvenog (koje čini obrazovni sistem, politika, pravo, sport, mediji i sl.), unutar kojeg se različiti akteri (institucije, društvene grupe i individue) međusobno takmiče u skladu sa „pravilima igre“ datog polja za dobiti koje to polje produkuje. U tom smislu, samo „polje nije precizno omeđen, statičan 'domen' ili 'područje' nego dinamično polje sila” (Spasić, 2004: 290).

Društveni poredak kojim dominiraju muškarci predstavljen je tako da nije neophodno opravdanje muške dominacije jer se ona javlja kao prirodni poredak. Ovaj poredak funkcioniše kao „simbolička mašina” čiji je primarni cilj da legitimise vladavinu muškaraca koja se manifestuje u rodnoj podeli rada, strukturi vremena, mesta, raspodeli resursa i dr. (Burdije,

² Istovremeno, modernizacija u javnoj sferi najčešće dovodi do dodatnog opterećenja žene, tako da se često govori o drugoj i trećoj smeni supruge/majke (Milić, 2007).

2001: 17). Biološke razlike između muškaraca i žena predstavljaju osnovu na kojoj se opravdava društveno konstruisani svet dominacije. Upravo je zato telo mesto upisivanja i prelamanja društvenih i kulturnih značenja koja postaju naturalizovana i individue zaključavaju u svoju „prirodu” – pol. Dominacija muškaraca podrazumeva simbolički i stvarni pristanak žena. Kroz istoriju, ovaj pristanak žena je proizveden kroz usvajanje odgovarajućih jezičkih praksi, koje, prema Burdijeu, predstavljaju jedinu legitimnu poziciju posmatranja, osnovni instrument saznanja, iz koje se odnosi dominacije čine prirodnima. „Simboličko nasilje se uspostavlja posredstvom odobravanja koje potčinjeni ne može a da ne dâ vladajućem ... jer raspolaže samo instrumentima saznanja koji su mu zajednički sa njim i koji ... čine da ovaj odnos izgleda kao prirodan” (Burdije, 2001: 51).

Vrednosni sistemi supružnika testirani su kao prediktori podele kućnog posla u nekoliko istraživanja, čime su jasno potvrđene veze između vrednosti i praksi podele kućnih poslova. Tako je, na primer, u studiji o ključnim prediktorima koji utiču na podelu domaćih obaveza između supružnika u SAD potvrđen nezavisan efekat sistema vrednosti, koji podrazumeva rodnu ravnopravnost na (ne)egalitarniju raspodelu (Bianchi et al, 2000). Ukoliko supružnici imaju sistem vrednosti koji je bliži polu rodne ravnopravnosti, istovremeno će imati ravnopravniju raspodelu kućnih obaveza (u navedenoj studiji potvrđen je viši značaj vrednosnog sistema žena nego muškaraca).

Porodična dinamika i kvalitet bračnog/partnerskog odnosa

Pored strukturnih činilaca i vrednosnog sistema, koji predstavljaju značajne prediktore delanja unutar porodičnog polja, na uspostavljanje određenih obrazaca unutarporodičnih odnosa (i ponašanja) između supružnika i između roditelja i dece utiču i njihove crte ličnosti, prethodna i sadašnja iskustava i drugi lični razlozi i okolnosti u kojima se nalazi pojedinac. Uspostavljena porodična dinamika može imati samostalnu snagu da utiče na pojedine aspekte delanja. Pravila supružničkih odnosa uspostavljenih u periodu pre rođenja deteta mogu predstavljati model odnosa i kada dete dođe na svet. Stepen autonomije i bliskosti supružnika, način odlučivanja, očekivanja i pružana podrška u različitim situacijama mogu činiti model za uspostavljanje roditeljskih odnosa, podelu obaveza, odgovornosti i podrške kako između supružnika tako i između roditelja i dece. Istovremeno, rađanje deteta predstavlja novu fazu porodičnog ciklusa, u kojoj se nove uloge preuzimaju, a stare redefinišu. Ovaj period je bremenit potencijalnim konfliktima.

Rođenje deteta sa sobom nosi značajne promene u obavezama, dužnostima i obrascima ponašanja tek postalih roditelja. Istraživanja pokazuju da istovremeno sa ovim promenama dolazi do opadanja zadovoljstva partnerskom/bračnom vezom (Bryan, 2002; Lawrence et al, 2007). Kao i svaka nova faza u životnom ciklusu pojedinca i porodice, i roditeljstvo i zasnivanje porodice sa sobom nose značajan stepen kontingencije i od više faktora zavisi na koji način će se roditelji adaptirati na nove uloge. U zavisnosti od stepena i kvaliteta komunikacije između supružnika/partnera, deljenja zajedničkih značenja i očekivanja, stepena međusobnog oslanjanja/podrške i osećaja zajedništva, kao i od nivoa razvijenosti dispozicija

fleksibilnosti/adaptibilnosti članova porodice, obrazovaće se način na koji će se oni prilagoditi roditeljskim zadacima.

Među promenama koje nastaju tokom ovog procesa veoma je značajno redefinisanje grupnog i ličnog identiteta. Supružnici/partneri postaju roditelji, te ovim procesom menjaju svoj identitet, ali i osoba sa kojom žive doživljava iste promene. Stoga je neophodno redefinisati i ovaj odnos. Dolazak deteta na svet može predstavljati novu osobu sa kojom se partner/ka deli, ali i osoba koja na novom nivou ujedinjuje partnere/supružnike u zajedničkom cilju podizanja novog bića. Ova promena može dovesti do povećanja ili do smanjenja porodične kohezivnosti u zavisnosti od načina na koji supružnici shvataju svoje roditeljske identitete, ali i stepena slaganja ovih vizija. Nažalost, ne postoje istraživanja koja su proučavala odnos porodične kohezivnosti i konkretnu podelu roditeljskih obaveza.

Stepen uključenosti oca u obaveze oko dece i u kućne obaveze, odnosno ravnomerniji i ravnopravniji oblik podele svih domaćih i roditeljskih obaveza sa suprugom/partnerkom, zavisi u značajnoj meri od zadovoljstva brakom/partnerstvom. Iako u nekim slučajevima zadovoljstvo može da bude na relativno visokom nivou, a da ravnopravnost podele obaveza i moći bude na niskom (najčešće onda kada je tradicionalni model rodnih uloga prihvaćen kod oba supružnika), mnoga istraživanja sprovedena uglavnom na zapadu pokazuju direktnu vezu između ove dve dimenzije (Allen, Daly, 2007; Bouchard et al, 2007; Parke, 2002; Nystrom, Ohrling, 2004). Mada u različitim populacijama i različitim instrumentima ispitivana, ova veza je jasna i upućuje na podatak da zadovoljstvo međusobnim odnosom partnere dodatno učvršćuje i upućuje jedno na drugo, između ostalog i u vidu spremnosti da podele obaveze ili da zajedno u njima učestvuju. Takođe, količina provedenog vremena i kvalitet odnosa između roditelja i deteta u značajnijoj su vezi sa zadovoljstvom u braku kod oca nego kod majke (Parke, 2002). To znači da će odnos oca sa detetom značajnije varirati ukoliko u braku dolazi do nesuglasca nego što je to slučaj sa odnosom majke i deteta. Sa tim je direktno povezana sledeća dimenzija – intimnost.

Stepen intimnosti između supružnika je, naime, još jedan značajan aspekt porodične dinamike (Bobić, 2008; Bobić, 2010; Bobić, Vukelić, 2009). **Intimnost** postaje značajan kvalitet supružničkih i porodičnih odnosa sa promenama koje karakterišu kasno moderno društvo. Istovremeno sa ovim promenama su tekli procesi slabljenja stabilnosti porodičnog jedinstva (koja je garantovana tradicionalnim idealima i pravnim okvirima), s jedne strane, koje su pratili zahtevi za emocionalnom i kognitivnom bliskošću, odnosno većim stepenom intimnosti između partnera i između roditelja i dece, sa druge strane. Pojam intimnost je relativno nov pojam koji srećemo u istraživanjima i prema definiciji Lin Džejmison, sociološkinje porodice, profesorke na Univerzitetu u Edinburgu, čiji je primarni istraživački interes usmeren na ovaj fenomen, intimnost predstavlja „specifičan oblik znanja, ljubavi, bliskosti prema drugoj osobi“ i podrazumeva „uzajamno otvaranje, odnosno međusobno otkrivanje najdubljih misli i osećanja. To je intimnost *selfa* pre nego telesna intimnost, mada se intimnost kompletira spajanjem *selfa* i telesne bliskosti“ (Jamieson, 2002: 1). Ključne dimenzije intimnosti čine *ekskluzivno znanje, razumevanje, ljubav, briga i deljenje*. Znanje se odnosi upoznatost sa unutrašnjim svetom partnera, sa njegovim željama, očekivanjima, planovima, strahovima i sl., a razumevanje na prihvatanje partnera takavim kakav jeste i na shvatanje stvarnih motiva njegovih postupaka. Za ispunjavanje zahteva za ovakvom vrstom razmene

unutar partnerstva neophodna je međusobna briga i deljenje, koje omogućuju zadovoljavanje ličnih i partnerskih potreba i želja optimalnim korišćenjem ličnih i zajedničkih resursa (vremena, pažnje, emocija, rada, finansija i dr.) (Jamieson, 2001: 7–9). Prema njenim nalazima, značajna dimenzija intimnosti važna dimenzija intimnosti u vezi jeste seksualnost. Dok je seksualnost (u zapadnom i evropskom kulturnom kontekstu) tradicionalno bila mesto muške dominacije, a sličnu poziciju zauzima i danas u popularnoj kulturi i u dominantnim diskursima, intimnost podrazumeva poštovanje i uvažavanje seksualnosti partnera i međusobno uživanje u odnosu (Jamieson, 2001: 107–135). Vrsta veze koja podrazumeva intimnost ne počiva na jasnim modelima rodnih uloga, ne temelji se na tradiciji niti u popularnoj kulturi, te stoga zahteva visok stepen refleksivnosti partnera i kontinuirano međusobno prilagođavanje. Ipak, usled visokog stepena zahteva za refleksivnošću, pregovaranjem i prilagođavanjem, trajnost ovakvih veza postaje upitna. Iako dovodi do većeg stepena zadovoljstva na kreće staze, takva veza može biti izvor dugotrajne nestabilnosti kod visoko individualizovanih partnera koji imaju svoje zahteve i lične životne putanje (Beck, Beck-Gernsheim, 2002).

Ostvarivanje roditeljstva u društvenom i kulturnom kontekstu Srbije

Posao. Uloga oca je tradicionalno podrazumevala zaštitinika i hranioca porodice, kao i vezu sa spoljnim svetom u kome zastupa interese svoje porodične grupe i brani svoju i čast članova porodice. Dok su procesi modernizacije ulogu oca kao zastupnika pred drugima svodili na simboličku reprezentaciju ili izjednačavali sa majkom u ovoj funkciji, pitanje hranioca porodice je i danas veoma značajno. Iako je izjednačavanje muškaraca i žena u javnoj sferi dovodilo postepeno do manje asimetrije u prihodima i veoma značajnog učešća žena u kućnom budžetu, uloga muškaraca kao hranioca se i na nivou identiteta i na nivou realnih praksi sporije menja. Žene ulaze u javnu sferu, ali to ne dovodi do istiskanja muškaraca iz iste, već pre do konkurencije unutar nje. Za muškarce se pojavljuju nove uloge u porodici – uloge poput brižnog supruga/partnera (sa značajnim stepenom refleksivnosti u odnosu čiji sadržaj čini intimnost) i brižnog oca koji je uključen u sve aspekte dečijeg života kao i majka, ali uloga hranioca nije izgubila na značaju. Dok usled rasta stope razvoda i vanbračnih rađanja raste i nezainteresovanost jednog dela očeva za izdržavanje svoje dece, istovremeno usled sabijanja porodice i njenog svodenja na nuklearnu formu, generalno raste pritisak na roditelje, a u prvom redu očeve, da preuzmu obavezu materijalnog obezbeđenja porodice. S obzirom da se povećavaju zahtevi koje roditelji treba da ispune da bi njihovo dete bilo na kulturno adekvatan način uključeno u društvo (dobar uspeh u školi, dodatna nastava, vanškolske aktivnosti i sl.) rastu i materijalni izdaci koje treba obezbediti u veoma nestabilnom tržišnom okruženju.

Javna sfera u Srbiji je i dalje prilično patrijarhalna i to ima svoje posledice na ono što se dešava u okviru privatnog domena. Među zaposlenima i dalje dominiraju muškarci, a kada je reč o roditeljima ta se disproporcija značajno povećava. Još uvek je značajno više žena koje odustaju od traženja posla zbog porodičnih razloga i zanemarljivo mali broj muškaraca koji se isključuju sa tržišta rada na neko vreme zbog roditeljstva (u vidu roditeljskog odsustva na koje imaju pravo). Veoma mali broj porodica zavisi isključivo od prihoda majke/supruge i veoma

mali broj očeva sa maloletnom decom ne radi i ne ostvaruje prihode. Iako su žene u značajnom broju uključene u sferu rada, kada je reč o uspostavljanju balansa između rada i porodičnog života, one će češće napustiti posao i posvetiti se privremeno ili trajno porodici i domaćinstvu. Patrijarhalnost u javnoj sferi stvara određena očekivanja od muškarca i žene. Od muškarca se očekuje da svojim radom materijalno obezbeđuje porodicu i odgovornost prema porodici se vidi i u odgovornosti prema poslu. U uslovima neregulisanog tržišta rada, nepoštovanja radne satnice od strane poslodavaca i obaveza koje zaposleni imaju van radnog mesta, postoji veoma malo razumevanja za direktne obaveze očeva prema deci. Ovakvi odnosi dovode do reprodukcije, i/ili sporog menjanja, rodnih roditeljskih uloga zasnovanih na još uvek značajno segregiranim domenima. Reprodukcijska dominacija muškaraca na tržištu rada, koja je izražena bilo kroz stepen zaposlenosti, visinu prihoda ili pozicije moći koju zauzimaju unutar hijerarhije radne organizacije, ide ruku pod ruku sa muškom dominacijom u privatnoj sferi koja se ogleda u niskom stepenu uključenosti u kućni rad i višim nivoom strateškog odlučivanja. Na ovim osnovama opstaje nejednak odnos moći unutar bračne dijade i porodice o čemu svedoči i značajno manja asimetrija u preuzimanju roditeljskih obaveza ukoliko je supruga zaposlena.

Institucije. Srbija je usled svog kulturnog i institucionalnog nasleđa zemlja u kojoj postoji istorijski značaj institucionalnog preuzimanja jednog dela nege i brige o deci od strane društva, ali i zemlja u kojoj ovaj proces nikada nije u potpunosti dovršen, tako da se značajan deo reprodukcije roditeljstva i dalje odvija unutar porodice i mreže neformalne pomoći. Najveći deo sistema podrške je razvijen u periodu socijalizma i od tada veoma malo unapređen. Institucionalna podrška roditeljstvu je i dalje nedovoljno razvijena i ne odgovara adekvatno na savremene potrebe roditeljstva.³ Dostupnost predškolskih ustanova je i dalje neadekvatna a pohađanje dece relativno nisko – svega trećina dece do tri godine starosti. Pored ustanova dečije zaštite za čuvanje dece – jasli i obdaništa, ne postoji drugi oblik organizacione podrške roditeljstvu. Ukoliko ne postoji mogućnost podrške mladom bračnom paru u roditeljstvu od strane porodice porekla, stvaraju se uslovi da jedan roditelj, manje više trajno, odustane od rada i posveti se isključivo deci. Imajući u vidu još uvek veliki značaj tradicionalnih vrednosti u porodičnom domenu kao i prisustvo partijarhalnih rešenja u javnoj sferi, očekivano je da će žene češće odustajati od rada o čemu svedoče i rezultati u ovoj studiji i na nivou opšte populacije i na nivou porodica *novih očeva*. Na ovaj način se usporavaju procesi razvoja rodne ravnopravnosti u javnom i privatnom domenu i reprodukuju različite sfere kompetencije za muškarce i žene. Kao što naši rezultati pokazuju, ukoliko su žene van tržišta rada, ukoliko nemaju lične prihode, ukoliko žive u proširenim domaćinstvima veća je verovatnoća da će one same biti opterećenije kućnim i roditeljskim obavezama nego njihovi supružnici. Institucionalna podrška je relevantna ne samo u slučaju odlučivanja o rađanju, već je veoma značajan faktor koji utiče na kvalitet društvenih odnosa – rodnih i generacijskih. Prebacivanjem jednog dela brige na institucije dolazi do iskoraka ka egalizaciji roditeljskih (rodnih) uloga. S druge strane, nedostatak institucionalne podrške dodatno vrši pritisak na društvene odnose, trošeći socijalni kapital porodica. Usled teškoća uspostavljanja balansa između posla i roditeljstva, mladi bračni parovi se često oslanjaju na svoje roditelje (i srodničke mreže) koji neretko moraju na kraju svog radnog veka ponovo da pronalaze rešenja za pomirenje sfere rada

³ Sa merama štednje i razvojem privatno-javnog partnerstva, ova pomoć će biti još manje dostupna i verovatno skuplja.

i porodice. Oslanjanje na ovu podršku i visoka očekivanja mogu dovesti do napetosti, nerazumevanja i konflikata između generacija.

Drugi oblici institucionalne podrške poput finansijske i materijalne pomoći roditeljstvu su u Srbiji najčešće deo jednokratne podrške neposredno nakon rođenja deteta i kontinuirano samo ukoliko se radi o slučajevima materijalno ugroženih porodica. Pravo na finansijsku nadoknadu tokom perioda trudnoće i kada je dete malo imaju samo majke koje su zaposlene i koje su na porodijskom i roditeljskom odsustvu. Žene koje su nezaposlene nemaju pravo na finansijsku pomoć ili nadoknadu u ovom periodu tako da su najčešće zavisne od prihoda drugih osoba (supruga, porodice porekla i dr.). Iako su socijalni transferi iz javnih fondova značajni, njima se u veoma nepovoljnom ekonomskom kontekstu samo ublažavaju efekti krize i ne doprinose razvoju uslova za ravnopravnu uključenost u roditeljstvo oba roditelja.

Način na koji su institucionalna rešenja značajna za roditeljstvo se ogleda i u normativima odnosno pravima i obavezama koji iz njih proizilaze. Iako je moguće govoriti o pomaljanju novih, manje asimetričnih praksi i nezavisno od uticaja institucija socijalne zaštite, određena institucionalna rešenja mogu značajnije ubrzati ovaj proces i dati mu značajniji legitimitet. Od 2005. godine Zakonom o radu je predviđena pravna mogućnost da otac deteta preuzme jedan deo roditeljskog odustva. Na ovaj način se oba roditelja društveno legitimišu kao ravnopravna i u privatnoj i u javnoj sferi. Postoji mogućnost da se muškarac povuče sa tržišta rada i posveti roditeljskim obavezama kao i da se vreme koje žena provede van sfere rada skрати. Iako je ova praksa još uvek nerazvijena i nedovoljno podstaknuta od strane poslodavaca i države, ovim pravnim rešenjem je stvoren okvir unutar kog supružnici mogu da se dogovaraju o aranžmanima usklađivanja roditeljstva i posla.

Kulturni modeli roditeljstva. Jedan od problema roditeljstva u Srbiji danas je i nedostatak različitih modela roditeljstva i porodičnih oblika u praksi i kulturnih modela u javnosti. Dominatnatn model porodičnog života je nuklearna porodica zasnovana na bračnoj vezi. Diskursi koji određuju porodični život i roditeljstvo su uglavnom u skladu sa dominantnim modelima koji favorizuju brak, nuklearnu formu, i rodno segregiranu podelu sfera. Vrednosti koje uokviruju porodični domen su i dalje u najvećoj meri pod uticajem tradicionalnih patrijarhalnih diskursa. O značaju braka svedoči inače veoma visoka stopa bračnosti i veoma visoko vrednovanje bračnog života među stanovništvom. Ni mlade generacije ne napuštaju rapidno ideju bračnosti kao legitimnog okvira porodičnog života. Kohabitacije su i dalje veoma nisko vrednovane i zastupljene, a najčešće predstavljaju oblik predbračnog života. Ostali oblici porodičnog života, poput jednoroditeljskih porodica, bračnih parova bez dece, neheteroseksualnih parova (sa decom), relativno su nisko zastupljeni, a mnogi od njih su pre izraz nužde nego izbora. Kao takvi su u javnosti veoma često stigmatizovani i okarakterisani kao *devijantni*, *krnji*, *nepotpuni*. Nisko učešće pluraliteta porodičnih oblika i odsustvo legitimiteta istih sa sobom nosi i viši stepen oslanjanja na prošlost i tradicionalne modele uređenja odnosa unutar bračne dijade i porodice. O ovome svedoče i rezultati istraživanja koji ukazuju da se sa ulaskom u brak i nakon dobijanja dece dešava povećanje asimetrije u podeli (domaćih) poslova između supružnika, jer sa ovim događjima muškarci i žene preuzimaju tradicionalno shvaćene rodne uloge.

Narativi očeva koji su uspeali da iskorače iz ovog „modela uloga“ svedoče da su svoje roditeljstvo i odnos sa suprugom morali da *izmišljaju*, da stvore na osnovu opštih pretpostavki vrednosti koje gaje. Neretko su morali da plate cenu usamljenosti svojih iskustava i dilema jer

nemaju puno muškaraca sa kojima mogu da razgovaraju o roditeljstvu. Modeli koji bi počivali na nesegregiranim rodnim ulogama nisu ni u velikom broju prisutni među populacijom niti naročito vidljivi u javnosti. I dok Tina Miler (Miller, 2010: 171-172) primećuje da su na Zapadu muškarci uglavnom svesni savremenih očekivanja od njih kao *brižnih očeva*, što podrazumeva da postoje manje više jasni modeli, diskursi i normativi koji ih podupiru, a da često ne mogu da ih isprate u svojim praksama, u populaciji očeva u ovoj studiji je situacija drugačija. Očevi zapravo svedoče da ne postoje jasni modeli novog očinstva, ali ono što mi prepoznajemo je da postoje prakse koje ovi muškarci pokušavaju da osmisle i koje tek treba da zadobiju legitimitet, vidljivost i status *kulturnog modela*.

Dimenzije roditeljstva

Prakse očeva. Očevi maloletne dece u Srbiji su, ukoliko posmatramo prosek, prilično tradicionalni i u visokoj meri reprodukuju patrijarhalne roditeljske prakse. Gotovo četvrtina nije uključena ni u jedan oblik roditeljske nege dok je dete još malo a svaki šesti ni kada dete odraste. U svim pojedinačnim aktivnostima majke više participiraju od očeva. Očevi su u nešto većoj meri voljni da se uključe u aktivnosti interakcije sa decom, ali u velikoj meri izbegavaju repetitivne svakodnevne poslove. Zato su očevi spremniji da vode brigu oko velike dece jer ona podrazumeva viši stepen interakcije, odgovornosti i zastupanje deteta prema trećim licima (institucijama obrazovanja, zdravstva i dr.) čime mogu u javnosti da potvrde svoj roditeljski status i muški identitet. Slična je situacija i kada se posmatra relativni odnos uključenosti roditelja. Veoma mali broj očeva je više angažovan od svoje supruge kada je dete malo (tek svaki dvadeseti), ali i kada je dete veliko (svaki šesti), a tek svaki sedmi podjednako kao i njegova supruga učestvuje kada je dete malo i svaki treći kada je dete veliko.

Odnos između roditelja ukazuje još uvek na značajnu asimetriju u podeli roditeljskih obaveza. Najširi okvir objašnjenja ovih razlika je deo opštijih objašnjenja modernizacijskih procesa i promena u javnoj sferi koja ide u pravcu rodne ravnopravnosti, ali i na nivou porodičnog domena gde se unutar urbanog konteksta i kontrakcije srodničkih odnosa menja i odnos između partnera u pravcu veće simetrije. Asimetrija opstaje u značajnijoj meri u onim domaćinstvima u kojima pod istim krovom živi više od dve generacije. U proširenim porodičnim domaćinstvima jedan deo obaveza na sebe preuzimaju najčešće roditelji (odnosno majka) i dele sa suprugom, čime se otac dodatno oslobađa ovih aktivnosti. Proširene porodice ostaju u svojim praksama više tradicionalne od nuklearnih u kojima su aktivnosti u većoj meri deljene i pregovarane isključivo između supružnika. Obrazac višeg stepena uključenosti oca je prisutniji u gradu nego u selu. Iako starost oca ne dovodi do višeg nivoa uključenosti, što su majke starije, očevi su spremniji da podele obaveze oko malog deteta.

Istraživanjem narativa i praksi prepoznali smo da čak i kod očeva koji pripadaju novom tipu očinstva, opstaju izvesne razlike u načinu i stepenu uključenosti u roditeljstvo u odnosu na njihove supruge/partnerke. Oni su gotovo podjednako kao i supruge/partnerke uključeni u direktnu negu (hranjenje, oblačenje, kupanje, stavljanje u krevet, odvođenje u vrtić i čitanje priča pred spavanje), igru, komunikaciju sa decom, podjednako su dostupni za decu u kući i dok su na poslu, i podjednako su direktno odgovorni za dobrobit deteta. Razlike se ipak pojavljuju kod onih obaveza koje su indirektno i koje treba obaviti za svakodnevno

funkcionisanje deteta (čišćenja, pranja odeće, spremanja obroka, peglanja i sl.) ili indirektno odgovornosti prema institucijama nege (vrtići, zdravstvene ustanove) i kratkoročnih planiranja za dete. Većina očeva ovih ne participira u njima ili se uključuje u značajno manjem obimu od svojih supruge/partnerki.

Dva su moguća okvira objašnjenja ovih razlika. Prvi je deo nasleđenih tradicionalnih obrazaca podele na rodne (roditeljske) sfere koji opstaje čak i u slučajevima kada očevi imaju razvijenu svest o rodnoj ravnopravnosti. Ovaj okvir podrazumeva postepeno brisanje razlika i približavanje u načinu delanja i tumačenju tog delanja od strane roditelja – očeva i majki. Preuzimanje onih obaveza koje su nekada bile deo rodni diskursa *ženstvenosti* predstavlja proces koji se kod različitih očeva na različite odvija. Odbacivanje rodni stereotipa i segregacije roditeljski aktivnosti prema rodu, ne dovodi automatski i do promena praksi muškaraca. U nekim slučajevima je dovoljna simbolička prisutnost u određenim aktivnostima koje su smatrane *ženskim* da bi se iskazala spremnost da se ova granica prekorači i samim tim dovede u pitanje. Podjednako deljenje realni obaveza zahteva više od same spremnosti, zahteva motivisanost, model ponašanja na koji će se muškarac ugledati i resurse (najčešće vreme). Druga strana ovog procesa jeste da neki recidivi tradicionalnog maskulinog identiteta mogu opstati. Možda je poslednje utočište ovog identiteta ne u mogućnosti da se odredi okvir slobode, odnosno onoga što muškarac želi da radi, već da se postavi poslednja granica onoga šta ne želi da radi. U slučaju analiziranih očeva u ovom istraživanju poslednje uporište muškosti bi bilo neobavljanje, ili eksplicitno ili implicitno odbijanje obavljanja peglanja ili pranja sudova koje mogu simbolički predstavljati *moć* da se postavi granica.

Drugi okvir objašnjenja razlika je specifična dinamika unutar para. Ona može imati svoju racionalnu stranu, ali i vrednosno obojenu dimenziju. U prvom slučaju radni angažmani supružnika dovode do racionalne raspodele aktivnosti unutar domaćinstva. U dominantno patrijarhalnoj javnoj sferi, u kojoj postoji značajniji stepen zaposlenosti muškaraca, a posebno očeva, ali i u kojoj postoji niži stepen senzibiliteta prema roditeljski obavezama muškaraca, raspodela dnevnog opterećenja supružnika (radom na poslu, u kući i oko dece) može biti zasnovana na načelu ravnopravnosti, tako da očevi ponesu više opterećenja na poslu a manje u kući. Kompenzacija se tada češće javlja oko repetitivni poslova, jer oni ne uključuju oca u interakciju sa decom. Na ovaj način se dolazi do balansa između opterećenja i zadovoljstva oba supružnika.

Dinamika para podrazumeva ne samo oca kao aktera, već i suprugu/partnerku sa njenim normativima roditeljstva. Raspodela aktivnosti može zavisiti i od njegovog ali i od njenog načina definisanja okvira šta su čije obaveze. Reprodukcijske razlika na tradicionalnim linijama je često i deo kulturnog habitusa žene koji opstaje na nekom nivou bez obzira na refleksivnost na svim drugim nivoima. U ovom slučaju čak i muškarci koji su visoko refleksivni o ravnopravnosti rodni uloga mogu ostvarivati *maskulinu dividendu*, ne uključujući se u one poslove koji su manje zanimljivi i teži i ne insistirajući na ravnopravnosti u svim sferama. Par prećutno ostvari određeni ekvilibrijum ne preispitujući dalje granice ravnopravnosti. Zadovoljstvo podelom rada se postiže pomeranjem granica u odnosu na prethodne generacije i distanciranjem od načina funkcionisanja onih negativni modela koje imaju u svom okruženju.

Resursi. Prva teorijska pretpostavka koju smo testirali na celoj populaciji očeva jeste odnos resursa i moći unutar domaćinstva i reperkusije ovog odnosa na odnos prema roditeljski obavezama. Podaci ukazuju da resursi supruge direktno koreliraju sa stepenom uključenosti u

roditeljske obaveze njenog supruga u obaveze oko dece. Resursi su značajniji pokazatelji roditeljstva dok je dete još uvek malo i kada treba na dnevnom nivou obaviti dosta repetitivnih aktivnosti poput hranjenja, oblačenja, spremanja hrane i sl. Ukoliko je supruga zaposlena, ukoliko ostvaruje prihode, ukoliko pripada srednjim društvenim slojevima, sa povećanjem godina obrazovanja i prihoda čitavog domaćinstva - dolazi do veće spremnosti oca da se uključi u svakodnevne roditeljske obaveze. Više resursa, ili ujednačenje u količini resursa kod supružnika, sa sobom nosi i viši nivo ravnopravnosti u pregovorima, dogovorima, raspodeli svakodневnih poslova i zadovoljstava. Dobar deo svakodnevних aktivnosti koje supružnici obavljaju u domaćinstvu, uključujući i roditeljske obaveze, repetitivne su, nezanimljive i potencijalni izvor frustracija ukoliko ih obavlja samo jedna osoba. Podela rada na rodним osnovama je deo tradicionalnih shvatanja roditeljskih uloga i može biti i, kao što ćemo videti, neosetljiva na količinu resursa u jednom delu populacije roditelja. Ipak, za jedan deo parova, podaci nedvosmisleno pokazuju da su resursi supruge značajno povezani sa načinom podele moći unutar domaćinstva čime je njena pregovaračka pozicija drugačija, a dinamika podele poslova je ravnopravnija ukoliko žena ima sopstvene (akumulirane) resurse. Uspostavljanje ovakvog odnosa ne mora da prati refleksivnost partnera o samom procesu, već će se implicitno ili kroz proces pregovaranja (najčešće u ranoj fazi partnerstva i roditeljstva) uspostaviti određeni ekvilibrijum raspodele obaveza. Čak i u integrativnom regresionom modelu kojim smo merili različite uzroke uključenosti očeva jasni su nezavisni efekti resursa žene na stepen uključenosti njenog supruga u obaveze oko dece.

Kvalitativni deo studije ide korak dalje i dopunjuje i nijansira ovako shvaćenu interpretaciju značaja resursa, moći i podele poslova u kući i roditeljstvu kod jednog dela populacije očeva – *novih očeva*. U procesu pregovaranja ulog nije samo količina resursa, već su tu i lični identiteti, preferencije, odnos između partnera, emocionalna razmena i dr. Ukoliko su partneri svesniji različitih aspekata razmene i ukoliko ih prihvataju kao legitimne, onda će i značaj samih resursa biti manji. Iako je i kod ovih parova prisutna tendencija da supružnici u manjoj meri dele roditeljske obaveze ukoliko je supruga nezaposlena, ovakav model nije uvek i samo deo logike raspodele moći u odlučivanju i pregovaranju. On je, a naročito kod populacije porodica *novih očeva*, deo razmišljanja o optimizaciji resursa i različitih sfera između partnera. U tom slučaju širi kontekst, a posebno tržište rada, utiče na raspodelu finansijskih resursa i vremena, ali se partneri zajedno dogovaraju na koji način je najbolje raspodeliti između njih dnevne obaveze (koje uključuju i rad i roditeljstvo). Prekovremeni rad i niži angažman oko domaćih poslova supruga/partnera je tada način uspostavljanja balansa ravnomernih dnevnih opterećenja do kojih par racionalno dolazi. Ipak, interesantno je da čak i onda kada muškarci imaju veoma fleksibilno radno vreme, a supruge ne, oni ne preuzimaju više dnevnih obaveza kao što to žene čine u sličnim okolnostima. Iako su muškarci u ovakvim situacijama zaista više uključeni i ponekad više od svojih supruga, razlika je i dalje manja nego kada je situacija obrnuta. Ovakva odnos između sfere rada i roditeljstva stvara mogućnost da očeви više učestvuju u roditeljskim obavezama, ali, kako vidimo najčešće samo do određene granice; roditeljske obaveze muškarca gotovo nikada ne oslobađaju ženu dela njene *polovine* roditeljskih obaveza bez obzira na njen angažman na tržištu rada. Tako da se opet vraćamo relativnom značaju resursa i nasleđenim modelima ponašanja. Resursi mogu implicitno ostati delatni čak i onda kada postoji razumevanje i pregovaranje oko podele obaveza između partnera (u uzorku *novih očeva* nismo imali slučajeve u kojima je muškarac nezaposlen a supruga

zaposlena), tako da njegova zaposlenost ostaje garant granice do koje će se on uključiti bez obzira na zaposlenost, tip radnog angažmana i resurse žene. Razlike u shvatanju roditeljskih obaveza za majke i očeve ostaju implicitno sadržani jer se radi o kulturnom modelu ponašanja koji je široko prisutan i jedan njegov deo ostaje na nivou samorazumljivog. Na nivou narativa očeva se tako rodna (roditeljska) ravnopravnost izražava kao potpuna iako je kada posmatramo njihove prakse pre reč o (u slučaju analiziranih roditelja, veoma značajnom) *iskoraku ka ravnopravnosti*. Određena rezidua razlika opstaje na nivou praksi, iako je negirana na nivou narativa. Zbog čega, ostaje pitanje na koje ćemo pokušati da damo odgovor kada se budemo osvrnuli na rodni identitet očeva.

Pored ličnih resursa kojima supružnici/partneri raspolažu, interesantan je značaj resursa porodice kao grupe, i to u prvom redu socijalnog kapitala. Iako istraživanje nije imalo za cilj povezivanje ovog resursa sa praksama roditeljstva, nekoliko interesantnih nalaza se ipak pojavilo. Socijalni kapital, a posebno vezujući, može pomagati opstajanju ili razvijanju kako tradicionalnih odnosa i podele rada između supružnika, a isto tako i omogućavati dinamiku para koja ide ka ravnomernoj raspodeli obaveza i povećanju intimnosti partnera. U prvom slučaju najčešće pomoć oko kućnih poslova i oko dece, oslobađa jednog dela ili u potpunosti obaveze muškarca da se u njih uključi. Osobe koje preuzimaju ove obaveze mogu biti njegovi ili njeni roditelji, ali se tada najčešće posao deli između supruge i starije generacije. O ovome svedoči i podatak da su muškarci značajno manje uključeni u domaće poslove i roditeljske obaveze onda kada porodica živi unutar proširenog domaćinstva. S obzirom da se gotovo uvek radi o patrilokalnom domaćinstvu, muškarac kompenzaciju za svoje neučestvovanje vrši najčešće preko rada svoje majke, čime ovakav porodični okvir češće reprodukuje tradicionalne, patrijarhalne prakse podele rada i na generacijskom i na rodnom planu. U integrativnom modelu, ovaj faktor se pokazuje kao najznačajniji u predviđanju učešća oca u obavezama oko malog deteta.

Sa druge strane, socijalni kapital, koji omogućava da se jedan deo obaveza povremeno prebaci na stariju generaciju, može imati i efekat da pomaže roditeljima da podjednako budu uključeni u sferu rada, da razvijaju svoju individualnost i intimnost u odnosu. Ukoliko u blizini žive bake i deke koje mogu da preuzmu decu iz vrtića ili škole, da ih s vremena na vreme pričaju ili spremе obrok, onda je i verovatnije da će oba supružnika moći da rade. Oboje će takav radni aranžman naći kao racionalan i poželjan, jer povećava resurse domaćinstva a istovremeno ne lišava decu adekvatne brige i nege. U takvim okolnostima je lakše napraviti i ravnomernu podelu poslova, jer je jedan deo obaveza već prebačen na druge. Ovaj resurs će postati značajan i za individualizaciju oba roditelja, koji mogu imati i druge preferencije pored sfere rada i porodice. Moći će češće da se posvete nekim aktivnostima u dokolici samostalno ili sa prijateljima. Ali ono što se u narativima otkriva kao veoma značajno, jeste da ovakav vid pomoći otvara prostor za rad na partnerstvu. Dok su partneri kao roditelji upućeni jedno na drugo najveći deo vremena kroz odnos ka detetu, povremeni (ili redovni) zajednički proveden slobodan dan, vikend, putovanje udvoje, predstavlja značajan aspekt očuvanja intimnosti unutar partnerske dijade. Iako dolazak deteta podiže kvalitet veze na viši nivo, manje je vremena za održanja dijade, tako da preti opasnost njenog zapostavljanja ili svođenja na reziduu roditeljstva. Kod onih partnera/supružnika koji su refleksivni i svesni rizika koje savremene veze nose sa sobom, ovakva vrsta pomoći može stvoriti okvire unutar kojih je lakše raditi i uživati u međusobnim odnosima.

Vrednosti – rodne uloge roditelja. Veoma značajan motivacioni i orijentacioni okvir ponašanja u privatnoj i javnoj sferi jesu vrednosne orijentacije i u skladu sa njima norme, narativi i ideniteti koje razvijaju muškarci kao partneri/supružnici i očevi da bi sebi i drugima predstavili sebe i svojim postupcima dali smisao i opravdanje. Muškarci i žene odrastaju i socijalizuju se za svoje rodne (roditeljske) uloge u društvu Srbije koje je i dalje u visokoj meri partijarhalno i autoritarno, u kojoj vrednosti kolektiviteta i komunitarizma imaju veoma visok značaj u životima većine ljudi i gde se porodični okvir percipira kao optimalan za ostvarenje lične sreće. Ovakav vrednosni milje Srbije je razumljiv s obzirom na visok stepen rizika materijalne sigurnosti koji doprinosi opstajanju vrednosti preživljavanja i unutar kog još uvek ne mogu u značajnoj meri među stanovništvom da se razviju teme koje preispituju društvene (uključujući rodne) odnose na ravnopravnim osnovama. Ove teme jesu deo javnih diskursa i utiču na postepno širenje i menjanje stavova na šta ukazuju rezultati više istraživanja. Sa procesom prihvatanja demokratskih institucija i evropskim integracijama dolazi do postepenog menjanja i vrednosti među populacijom. Varijacije na skali patrijarhalnih vrednosti, koje se kreću od na tradicionalan način shvaćene asimetrije do potpune rodne simetrije, su prisutne i među očevima u Srbiji i zavise u značajnoj meri od njihovih individualnih obeležja (obrazovanja, mesta stanovanja i dr.).

Vrednosni okvir se pokazuje kao prilično značajan za objašnjenje značajnog dela varijacija u ponašanju očeva. Očevi koji izražavaju vrednosti rodne ravnopravnosti na svim nivoima (od javnog do privatnog domena) su spremniji da se češće uključe u poslove oko dece. Ukoliko načelno smatraju da ne postoje (značajne) razlike između muškaraca i žena na tržištu rada, politici, unutar porodice, u seksualnim praksama i sl., muškarci će imati više sklonosti da se uključe u one poslove koji su tradicionalno pripadali domenu žena.

Vrednosne orijentacije su veoma značajan faktor ponašanja očeva kada je dete malo i kada je potrebno uključiti se u svakodnevne obaveze reprodukcije. I najopštije vrednosti rodne ravnopravnosti, ali i vrednosti braka i porodice i one koje izražavaju vrednosti roditeljske ravnopravnosti, utiču na stepen preuzimanja svakodnevničkih roditeljskih obaveza kod očeva. Tek oni očevi koji su svesni i prihvataju ideje nepostojanja bitnih rodničkih razlika će u visokoj i podjednako meri učestvovati u raspodeli roditeljskih dužnosti. Kada dete odraste, situacija je nešto drugačija jer je manje svakodnevničkih obaveza oko deteta, tako da se očevi inače češće uključuju u njih. Ove aktivnosti predstavljaju i odnos prema svetlu izvan porodice tako da su očevi spremniji da zastupaju članove svoje porodice pred drugima. Zato vrednosne orijentacije objašnjavaju manje varijacija u praksama očeva kada je dete veliko. Ali, i dalje tek sa povećanjem prihvatanja stavova da ne postoje značajne razlike u onome što majke i očevi mogu i treba da rade kao roditelji, dolazi i do značajnijeg preuzimanja brige oko velikog deteta kod očeva. Shvatanje rodničkih uloga kroz patrijarhalni fokus iste podrazumeva i legitimise kao segregirane i nefleksibilne u roditeljskim praksama, i implicira ne samo podelu rada, sfera, nego i sposobnosti i moći između muškaraca i žena. Sa druge strane vrednosti u značajnoj meri jesu u saglasnosti sa praksama i životnim stilom očeva i onda kada su prisutne dispozicije koje podržavaju ideje sličnosti u onome što muškarci i žene jesu, mogu da urade ili treba da rade kao roditelji.

Sa vrednostima rodne simetrije ide i poboljšana komunikacija i otvorenost u razmeni mišljenja i emocija između roditelja i dece, što nas upućuje da sa promenom vrednosnih okvira dolazi do promena praksi koje svedoče rađanju i ustanovljenju novog senzibiliteta i

demokratskijeg odnosa unutar porodice. Pokazuje se da je rodni patrijarhat u korelaciji i sa uzrasnim patrijarhatom. Sa prihvatanjem vrednosti rodne ravnopravnosti roditelji razvijaju i vrednosti autoritativnog obrasca odgajanja dece, koji uključuje češće razgovore, razmenu mišljenja, emocija, dilema sa decom. Ovakve porodice će pre razviti odnose zasnovane na kompetencijama aktera i autoritetu koji proizilazi iz argumentacije, nego autoritet zasnovan na pripisanim statusima i poverovanju starijima zarad konformizma normama.

Vrednosne orijentacije pokazuju nezavisan efekat na ponašanje očeva kada se pod kontrolom drže drugi sociološki relevantni faktori, poput obrazovanja, resursa oba supružnika, porodične dinamike, godina starosti tipa domaćinstva i dr. To znači da u zavisnosti od toga u kom konceptualnom svetu muškarci žive, na koji način sebi i drugima objašnjavaju kako društveni odnosi funkcionišu zavisice i smer njihovog delanja.

U narativima populacije *uključenih očeva* je podvučena načelna potpuna ravnopravnost u rodnim odnosima i roditeljskim ulogama. Principijelno su svi očevi jasno istakli da ne treba da postoje značajne razlike u praksama roditeljstva u odnosu na pol i da jedine razlike koje se pojavljuju mogu da budu one koje određuje biologija (a one se odnose isključivo na rađanje i dojenje). Bez obzira da li vrednosti dolaze pre ili posle praksi, da li predstavljaju njihov uzrok ili opravdanje, postoji visok stepen homologije između vrednosti i praksi roditeljstva. Bez obzira da li su samostalno došli do ovakvog okvira posmatranja rodni uloga ili su kroz odnos sa partnerkom razvili senzibilitet za nepostojanje značajnih rodni razlika, ovaj simbolički sistem ima svoje evidentne reperkusije na njihove dnevne prakse. Vrednosti rodne ravnopravnosti se nadopunjuju odgovornim roditeljstvom i radom na partnerstvu. Odgovoran otac je onaj koji je na svim nivoima uključen u život dece i koji je pritom angažovan i posvećen partner/suprug.

Kao rezultat svog roditeljstva i percepcije roditeljstva supruge, čak i u ovoj populaciji neki očevi primećuju da se izvesne razlike pomalaju u stilu i pristupu roditeljstva između njega i supruge/partnerke i u odnosu na pol deteta. Ove razlike se tumače delom kao razlike u načinu rane socijalizacije žena koja je osetljivija, nežnija i pristupačnija, i muškaraca koji imaju *grublji* karakter koji decu može na adekvantiji način pripremiti za suočavanje sa svetom izvan porodice. Ove razlike se pojavljuju neretko kao refleksivno osvešćeni kulturni kontrukti i mogu biti i deo implicitne ili eksplicitne podele sfere kompetencije između partnera/supružnika.

Porodična dinamika – odnosi i intimnost. Kao što do sad navedene analize pokazuju efekti društvene strukture se pokazuju kao relevantni za objašnjenje stepena uključenosti roditelja u obaveze oko dece i stepena (a)simetrije između supružnika. Rezultati takođe ukazuju da resursi utiču na supružničku dinamiku uloga, ali da nisu jedini faktor koji može uticati na manje ili više egalitarnu raspodelu poslova, već da određeni deo objašnjenja može da ponudi kvalitet već uspostavljenih odnosa unutar bračne/partnerske dijade i porodice kao grupe. Iako na odnose u porodici mogu da utiču i faktori koji nisu mereni ovim instrumentom, poput načina socijalizacije roditelja, radnih angažmana i roditeljskih praksi svojih roditelja, porodičnih odnosa unutar porodice porekla, crta ličnosti i dr. značajan rezultat je svakako otkriće da varijable kojima je merena mikro-grupna dinamika pokazuju nezavisne efekte na stepen uključenosti oca u obaveze oko dece. Kada je reč o malom detetu, gotovo sve varijable kojima smo merili porodične odnose (učestvovanje u poslovima domaćinstva oca, uključenost oca u odlučivanje, intimnost supružnika, fleksibilnost i kohezivnost) pokazuju korelacije sa stepenom očevog preuzimanja obaveza oko deteta i smanjenjem asimetrije između supružnika. Model

kojim smo ispitivali samo efekte dinamike je pokazao da će na stepen uključenosti oca kao i na smanjenje asimetrije između supružnika značajan uticaj imati stepen intimnosti između supružnika, već uspostavljen model egalitarnije raspodele poslova unutar domaćinstva (odnosno njegov viši stepen) i fleksibilnost unutar porodice. Integrativni model koji je uključivao i druge faktore je pokazao da jedino stepen odgovornosti oca za svakodnevno funkcionisanje domaćinstva (stepen uključenosti u odlučivanje) ima nezavisan efekat na njegov viši stepen uključenosti u roditeljstvo oko malog deteta, dok su ostali efekti dinamike posredovani drugim osobinama ispitanika.

Od svih varijabli kojima se meri dinamika – nezavisan efekat u predviđanju je dostigla samo ona koja meri stepen uključenosti oca u odlučivanje, a zapravo preuzimanje odgovornosti za funkcionisanje domaćinstva i porodice. Ova osobina izražava opštiju dispoziciju habitusa muškarca prema privatnom domenu i u pozitivnom je odnosu sa stepenom uključenosti u negu deteta dok je ono još uvek malo.

Slična je situacija i kada je dete veliko. Korelacije stepena brige i porodične dinamike ukazuju na visok stepen povezanosti ovih osobina i praksi muškarca, para i porodice kao grupe. U integrativnom modelu, na stepen uključenosti u brigu oko deteta dva faktora su pokazala statističku značajnost: stepen uključenosti u dnevne kućne poslove i stepen preuzimanja odgovornosti oko funkcionisanja domaćinstva (učestvovanje u odlučivanju). Muškarci koji su inače odgovorniji i uključeniji u privatni domen, koji sa svojom suprugom imaju dogovor koji je realizovan i podrazumeva viši stepen simetrije u podeli domaćih obaveza i odgovornosti imaju i ravnomerniju raspodelu poslova oko dece.

Iako je u integrativnim modelima mali broj varijabli dostigao statističku značajnost, značajano saznanje jeste da ovi faktori deluju u istom smeru, iako nemaju svi podjednak značaj u objašnjenju fenomena. U onim porodicama u kojima postoji fleksibilnija organizacija uloga, poslova, odlučivanja, u kojima je regulacija distance na optimalnom nivou, u kojima je podela poslova i preuzimanje odgovornosti za odluke koje se tiču porodice i domaćinstva ravnomernije raspodeljeno (što podrazumeva veći stepen uključenosti muškarca) i u kojima je viši stepen intimnosti između partnera, u takvom mikro okruženju očevi češće preuzimaju obaveze i oko male i oko velike dece.

U istom pravcu idu i narativi *novih očeva*. Oni ističu da im je nova životna faza donela nova preispitivanja odnosa, ali i nove zahteve u prilagođavanju ritmovima supruge/partnerke i deteta. Posledice nove situacije za njih najčešće podrazumevaju viši stepen fleksibilnosti u odnosima i viši stepen intimnosti sa partnerkom/suprugom. U prvom slučaju su zahtevi koje roditeljstvo nosi sa sobom uključivali neophodnost reorganizovanja sopstvenog života i načina funkcionisanja partnerske dijade, kao i napetosti i konflikte. Tokom ovog perioda prilagođavanja je postepeno uspostavljen novi balans i odnos koji uključuje viši stepen razumevanja osećanja i potreba drugog. Aktivna uključenost u ovu roditeljsku fazu sa sobom nosi potpunije saznanje o drugom (partneru i detetu) i značaj sopstvenog uključivanja u roditeljstvo za njih ali i sebe. Dakle, očevi koji su aktivno uključeni u život svog deteta od početka, imaju više prilika da prepoznaju teškoće i zadovoljstva koje nosi roditeljstvo, koje zatim mogu da podele sa suprugom/partnerkom. Ovo deljenje predstavlja značajan uslov uspostavljanja i/ili održavanja intimnosti između supružnika. S obzirom da istraživanja pokazuju da nakon rađanja deteta najčešće dolazi do povećavanja asimetrije između supružnika

i smanjenja intimnosti, uključenost oca u ovu fazu je veoma značajna za dalju partnersku dinamiku.

Ovakva dinamika je i rezultat detradicionalizacije modela bračnog i porodičnog života. I dok su ideje i prakse *braka zauvek* bile garantovane tradicijom, društvenim i pravnim normama i potpomognute popularnom kulturom, kao takav on sve brže gubi svoje uporište. Da bi veza trajala ona podrazumeva refleksivnost o potrebama i osećanjima drugih i fleksibilnost u prilagođavanju novim situacijama. Baš zato što postoji svest da odnos nije garantovan, da supruga/partnerka može napustiti vezu ukoliko nije zadovoljna odnosom, zato se razvija veći senzibilitet prema njoj. Za ovaj odnos ne postoje jasni modeli u okruženju već se model *pravi u hodu*, i može biti predmet redefinisanja. Očevi u uzorku su veoma svesni opasnosti da se njihov odnos unutar porodice svede na odnos prema porodici kao grupi, već nastoje da održavaju dijadске odnose (sa suprugom i sa decom). Pored vremena provedenog sa decom i vremena koje provde kao porodica, svi očevi ističu značaj vremena i aktivnosti koje imaju samo sa suprugom kao neophodan uslov održanja ovog odnosa zdravim. Deo dana, jedan dan nedeljno ili poneko zajedničko putovanje koje provedu sami ne dovodi nužno do povećanja roditeljske krivice, već održavanja bliskosti partnera koja vodi uspostavljanju i skladnijih odnosa unutar porodice. Intimnost partnera u našem uzorku podrazumeva visok stepen emocionalne i psihološke nezavisnosti od porodice porekla (iako postoji funkcionalna razmena) i visok stepen upućenosti na sebe i partnera.